

פרשת שמות

כללי אותיות בגי'ד כפ"ת

לאותיות בגי'ד כפ"ת¹²³ יש שני מבטאים, המבטא הדגוש אם יבוא בהם דגש והמבטא הרפוי¹²⁴ אם לא יבוא בהם דגש¹²⁵. דגש זה שמשנה את המבטא נקרא דגש-קל, ואין להחליפו בדגש כבד (חזק) שתפקידו שונה¹²⁶. רבים כיום אינם יכולים לבטא את האותיות גימל, דלת ותיו הרפויים¹²⁷ שנשכח זכרם בעוונות הרבים מחמת הגירושין והצרות שעברו על ראשי עם קודש והי' יתברך יחזיר העטרה ליושנה אכי"ר¹²⁸. ועד שילמדו מן הבקיאים, יכולים בינתיים לבטאן במבטא הדגוש מפני שהחילוף בין רפה לדגש-קל לכשעצמו אינו משנה משמעות¹²⁹.

ישנם מספר כללים הקובעים מתי אותיות אלו רפות ומתי דגושות. נציג כאן רק את הכלל שבגי'ד כפ"ת בראש מילה אם אין משפטו להדגש דגש כבד¹³⁰ אז יבוא רפה, ואי"כ יבוא לאחר מפי' או מפסיק ואז יהיה בדגש-קל¹³¹. ונבאר עניינם בס"ד:

מפי'ק - אם קריאת המילה הקודמת מסתיימת בשוא-נח (גם אם אינו כתוב במפורש). לדוגמא "ויוסף ה'ה' בַּמְצָרִים" (א,ה) המילה "היה" לא מסתיימת בשוא לכן אינה מופקת (מוצאת) במבטא, אשר ע"כ הבית במילה "במצרים" רפה. כנ"ל "כִּי־תִקְרָאנָה מִלְחָמָה" (א,י) המילה "כיי" לא מסתיימת בשוא כי היוד לא מבוטאת לכן התיו רפה. וכן "אֲשֶׁר־עֲבָדוּ בָהֶם"

¹²³ בספר יצירה נמנית גם האות ריש עם האותיות שלהם מבטא כפול, מ"מ המבטא הכפול של האות ריש נשכח מעם ישראל בזמן קדמון.

¹²⁴ בעבר נהגו לעשות קו מעל האות הרפויה ונקרא סימן זה רפי, וכן נהגתי במאמר זה כדי להבליט אותיות רפויים.

¹²⁵ ויתר האותיות ט"ס שקי"ץ נוזליים אי אפשר לדבר בהם בריפיון כי הם תמיד בדגש קל ואע"פ שאין נכתב בהם נקודת הדגש ואין בהם שני מבטאות רפה ודגש-קל אלא מבטא אחד שהוא דגש קל בלי רפה (שירי דוד דף טו ע"ב).

¹²⁶ תפקידו להכפיל את האות. יש לציין שדגש כבד מלבד שהוא מורה על כפל האות הוא גם מורה על השימוש במבטא הדגוש של האות, ואינו מצד הסברה, שהרי אפשר להכפיל אות רפה כמו המילה "לָפָה" בערבית, אלא הוא מצד הלכה למשה מסיני.

¹²⁷ עיין בדברינו להלן על הפרשיות ראה ושופטים.

¹²⁸ שירי דוד דף טו ע"ב.

¹²⁹ אבל דגש כבד מסוגל לשנות משמעות.

¹³⁰ לפי הכללים המכונים דחיק ואתי מרחיק. ראה להלן במאמרים על פרשיות תרומה ותצוה.

¹³¹ עיין למשל בדקדוקי רש"י על הפסוק "אחרי, דרך מבוא השמש" (דברים יא,ל) במירא דכיא וגם בבאר רחובות.

(א,יד) וכן "כִּי לֹא כֹנָשִׁים" (א,יט). אבל "וּנְלַחֵם־בָּנוּ" (א,י) המם בשוא אע"פ שאין רגילות לכתבה לכן הבית דגושה. גם אחרי אותיות הו"י אם הם מופקות במבטא ידגשו בגי'ד כפ"ת שאחריהן, לדוגמא "וַיִּצַו פֶּרְעֹה" (א,כב), "וַיַּחֲרֹ־אֶף יי בַּמִּשְׁה" (ד,יד) ששם שם אדנות מסתיים ביוד מופקת¹³², וכן "וּתְאֹמַר לָהּ בַת־פֶּרְעֹה" (א,ח-ט) ההא של "לה" מבוטאת ונקראת מפי'ק הא לכן הבית דגושה אבל "וַתִּתְחַמְּרָה בַּחֲמַר" (ב,ג) הא הכינוי כאן נחה לפי המסורת ולא מופקת לכן הבית רפה.

וצריך לדעת שהא הבאה עם פתח גנובה¹³³ היא מופקת ולכן אם יבוא אחריה אחת מאותיות בגי'ד כפ"ת הוא יהיה דגוש, כמו כף של "אִם תִּגְבִּיהַ כְּנֹשֶׁר" (עובדיה א,ד).¹³⁴

מפסיק - אם יבוא טעם מפסיק כמו אתנח, סוף-פסוק וטרחא בין שתי המילים, בגי'ד כפ"ת תדגש. לדוגמא "וַיְהִי בַּיָּמִים הָהֵם" הבית דגושה מפני שלפניה בא הטעם המפסיק "פסק", ועתה יש לנו סיבה נוספת מדוע בפסוק "וַיַּחֲרֹ־אֶף יי בַּמִּשְׁה" הבית דגושה כי מילת "הי" מוטעמת בגריש שהוא טעם מפסיק¹³⁵.

¹³² ע"ע בהמשך.

¹³³ בעניין פתח גנובה עיין להלן בדברינו על פרשת ויקרא.

¹³⁴ כ"כ אם האות שלפני האהו"י הנחים מנוקדת בשוא אז האהו"י כמאן דליתה, והבגי'ד כפ"ת דגושים, כמו "וַיִּרְא זֶלְקָ" (במדבר כב,ב).

¹³⁵ בספר שירי דוד דף כ"ב ע"א מונה את האזלא עם י"ט המפסיקים. ועוד לפני כן הרב מנה את הטעמים המפסיקים בדף י"ח ע"א אצל כלל המפסיק שלאחריו דגושים הבגי'ד כפ"ת, וגם שם נמנה האזלא עם המפסיקים. וברור למעיין שם שאינו מתכוון לגריש - שנקרא אצל האשכנזים ג"כ אזלא - שהרי הגריש נמנה בנפרד למניין הי"ט. וגם אינו הטעם "אזלא גרשי" כי בדף י"ח נמנה הגרש שלא בסמוך לאזלא.

כיוצ"ב ראיתי שיהודי תימן מונים יחד את האזיל ואתי שיעמידו או יפסיקו.

ושמעתי שמתרצים בדוחק שאעפ"כ ההפסקה היא קלה מאוד בנגינה ואינה נחשבת מאומה לגבי בגי'ד כפ"ת לאחר אהו"י. כיוצ"ב י"ל על הדרבן שאע"פ שעומדים בו מעט אינו נחשב מאומה לעניין הקמץ שנשאר רחב, עיין בהערות על פרשת וישלח על המילה "בברחך" (לה,א) וכן לעיל בסוף דברינו על פרשת חיי-שרה.

אבל רוב העולם מונים את האזלא בפשטות עם המשרתים. לכן נ"ל שהרב קורא לפשט אזלא והראיה שלא נזכר שם הפשט (והתרי פשטין) ברשימת הטעמים המפסיקים ורק הביא את הקדמא ברשימת המשרתים.

אך נשאר ק"ק למה מנו התימנים את האזיל ואתי שפעמים מעמידים ופעמים מפסיקים ומונים גם את האתי לבד, ומשמע שהאתי אינו טעם מוליד (משרת).

ובכן ישנם פעלים אשר משמעותם משתנה לגמרי בשינוי הבניין. לדוגמא: "וכאשר יֵעָנּוּ אֶתֶּן" (א,יב) מהבניין הכבד לשון עינוי אבל "יֵיָעֵן מִשָּׁה וַיֹּאמֶר" (ד,א) מהבניין הקל - לשון מענה.

וישנם פעלים שהבניין לא משנה את משמעות הפעולה אלא שקובע על מי מופעלת הפעולה. לדוגמא "הוא יָדַע" מהבניין הקל - מדבר רק על היודע לבדו אבל "הוא יָדַע" (יוד בחיריק, דלת בצירי ועין בפתח גנובה) מבניין פיעל - הוא גרם לאחרים) לדעת. כאן הפועל נשאר באותה משמעות של ידיעה אלא שהנושא אליו מתייחסת הפעולה משתנה בהתאם לבניין.

כמו כן יתכן שהפועל בבניין הכבד יבטא חוזק פעולה יותר מן הפועל בבניין הקל, כמו שָׁבַר וְשָׁבַר, צָמַח וְצָמַח¹⁴⁰. שְׁשָׁבַר לדוגמא, הוא לשבור לרסיסים באופן שא"א יותר להשתמש בו מה שאין כן לְשָׁבַר מהבניין הקל.

וישנם פעלים שאינם מתפעלים בבניין הקל ושהבניין הכבד עבורם הוא כמו הבניין הקל. להם אין משמעות מיוחדת לבניין זה (כמו חוֹזֵק פעולה או פעולה על מישהו אחר). כמו לדוגמא "כֹּאשֶׁר צָנָה יִי" (ז,ו), "מִה־זֶה

מִה־רֶתֶּל לְמִצָּא" (בראשית כז,כ) שאין הפעלים צָנָה וּמִה־רֶתֶּל מתפעלים בבניין הקל. עִיַּע בלחם הבכורים דף ע"ה באשר לשימושים נוספים לבניין פיעל.

ונחזור לעניין ההבדל בין מוליד ומילד, והנה למפרשי רש"י לא ניחא הא דמשמע מפירושו שאין הבדל כלל בין הפעלים שובר ומשבר ומוליד ומילד בין לשון קל ללשון כבד, ומפרשים שאכן אין חילוק בין שובר ומשבר לעניין עושה הפעולה שבשניהם הכוונה על האחד העושה פעולת שבירה בדבר אחר, וכן מוליד ומילד שניהן נאמרים על הגורם להוצאת הולד אבל יש בכל-זאת חילוק ביניהם, וכמו ששובר בלשון קל מורה ששובר באופן שעוד אפשר להשתמש בו, ומשבר - ששוברו לרסיסים כך שאין עוד אפשרות להשתמש בו, כך מוליד (או מולידה) בלשון קל מורה על לידה בקלות, ומילד (או מילדת) מורה על הלידה בחוזק דהינו שמקשה בלדתה. ויש מפרשים שובר - מעט, משבר - הרבה, מוליד (או מולידה) - מעט, מילד (או מילדת) - הרבה, שעזרו לִיָּלֵד ששה בכרס אחד. ויש מפרשים שהלשון הכבד עולה על דבר שהאדם רגיל לעשותו או שעָשָׂקו בכך. עיין במפרשי רש"י ז"ל.

"אשר-עבדו בהם בפרך" (א,יד) הבית של "בהם" רפה מפני שבאה לאחר הטעם מאריך שאינו טעם מפסיק אלא משרת (מחבר)¹³⁶, וכן "תכבד העבדה על-האנשים ויעשו-בה" (ה,ט) הבית רפה שהמקף הוא גדול הטעמים המחברים. הטעם הנדיר תרי-טעמי הוא טעם משרת (למרות שנעימתו דומה קצת לנעימה של הטעם המפסיק תביר)¹³⁷, לכן "לָמָּה תַעֲשֶׂה כֹּה לַעֲבָדֶיךָ" (ה,טו) הכף של "כה" רפה, וגם התיו של "תעשה" רפה מטעם זה.

מלבד המבטלים הנ"ל ישנם עוד מבטלים והם כאשר יבואו אותיות בגי' כפ"ת מאותו מוצא (ומכונה שתי אותיות צבותות¹³⁸) וכן כאשר חצי התיבה השנייה דומה לחברתה, וזאת מלבד היוצאים מן הכלל¹³⁹. ואכמ"ל.

בניין פיעל

"ויאמר מלך מצרים למילדת

העברית" (א,טו). אנחנו מכירים את השם "מילדת" לזו המסייעת להולדת הולד. ובעצם למה לא נקרא לה "מולידה"? זה לשון רש"י ושפ"ח המשולבים יחדיו: "מילדות" - הוא לשון מולידות אלא שיש לשון קל שהוא בלא דגיסת למד, ויש לשון כבד שיש דגש בלמד, כמו שֹׁבֵר לְשׁוֹן קֵל, וּמְשַׁבֵּר לְשׁוֹן כִּבֵּד. ופירושם שווה וכן דוֹבֵר וּמְדַבֵּר נמי כן הוא, כך מוֹלִיד (או מולידה) ומילד (או מילדת). עכ"ל.

בניין פיעל מכונה הבניין הכבד הדגוש על שם הדגש הבא באות האמצעית של השורש, וזו הסיבה שהלמד של "לְמִיָּלְדֹת" דגושה וכן הבית של "מְשַׁבֵּר" ו"מְדַבֵּר". וזו כוונתו של רש"י ללשון כבד. ולשון קל כגון הבניין הקל או בניין הפעיל. ויש להתבונן האם שינוי הבניין של מוליד ומילד ובכלל שינוי בניין של פועל האם משנה את משמעות המילה?

ונראה שהאתי (אזולא) בנפרד כח הפסקתו שונה (נמוך יותר) מכה ההפסקה של האזיל ואתי (אזולא גרש).

¹³⁶ אמנם בית של בפרך דגושה.

¹³⁷ ובהקדמת "פרשה מפורשה" אע"פ שמנה אותה יחד עם המעמיד והדרבן בטעמים והסימנים הזקפים, כתב על התרי-טעמי - זקפים את המילה שעליהם ומפסיקים באותה מלה מעט כעין טפחא. ואול אפשר לומר שההפסקה קלה ביותר ואינה נחשבת לגבי בגי' כפ"ת. ובספר שירי דוד מונה את התרי-טעמי עם העבדים הפחותים מן המשרתים.

¹³⁸ מחברת התיגיאן דף פ.

¹³⁹ ותמצא מקצתם בהערות על פרשת בשלח.

¹⁴⁰ רד"ק יחזקאל פרק טז פסוק ז: צָמַח - פועל עומד מן הדגוש ובא להורות על רוב הצמיחה ועל מהירותם.

